

A költő Apor Elemér az író és a nyelvész szemével

Dobó Benjáminné, Margitka főiskolai munkája során hosszú éveken keresztül tanszékünkön a tantárgy-pedagógia gazdája volt. Emellett a nyelvtudomány más ágazatait is tanította. Közülük ki kell emelni stilisztikai tevékenységét. Publikációi elsősorban a tantárgy-pedagógia és a stilisztika témaköréből kerülnek ki.

Az egri Apor Elemérré való emlékezést nálunk az tesz aktuálissá, hogy költői tevékenysége közben tekintélyes időt fordított nyelvhasználattal kapcsolatos kérdésekre. Olyan megállapításai vannak, amelyeket a nyelvművelés, a stilisztika és a tantárgy-pedagógia jól felhasználhat. Aktuális a megemlékezés azért is, mert Apor Elemérnek Perényi Jánoson, a tanszék korabeli tanárán keresztül a tanszékünkkel személyes kapcsolata volt. Együttesen többször konzultáltak szakmai kérdésekről. Perényi János teremtett kapcsolatot Apor Elemér és Papp István között is.

A nyelv keletkezésével és vele együtt a nyelvhasználattal kapcsolatos nézeteit *A csoda avagy A hangok története – lírai tanulmány* című könyvében fejtette ki. A könyvből kiderül, hogy Apor Elemérnek a nyelv iránti érdeklődése családi hagyomány, gyerekkori emlék. Megcsodálta nagyapja áhítatosan szép írását, ebből arra gondolt, hogy nagyon szépnek kell lenniük azoknak a hangoknak is, amelyeket a nagyapja ilyen köntösbe öltöztetett. Gyerekkora óta a szavak és értelmük között bolyong, mindig izgatta az a kérdés, hogyan kezdünk beszélni, kereste a kapcsolatot a hangok alakja és értelme között.

Az anyanyelvi nevelés szempontjából nem közömbösek ezek a megállapítások. A nyelv esztétikum is. Ha a kicsi gyerek érzékeli a nyelvi szépséget, akkor a későbbiekben is megmarad ennek a hatása.

Az, hogy a nyelv esztétikum, a gyerek számára nem valami költőiséget jelent, hanem azt, hogy logikusan rendezze el gondolatait a mondataiban, hogy az írásban olvasható betűformák legyenek, hogy az *i*-re ékezetet, az *i*-re pontot tegyen; stb. (L. „Megcsodálta nagyapja áhítatosan szép írását.”) A nyelvhasználat – az írás az esztétikai igény mellett – rendszeretetre is nevel.

Apo Elemér azt is írja, hogy beszédünkkel nemcsak muzeális kincseket ajándékozunk egymásnak, hanem ennél sokkal többet. Nagy baj, hogy sokan ma ezt nem így látják. Nyelvünkben járványszerűen terjed és állandósul a nagyvárosi tolvajnyelv használata, és egyre több mérgező szenny kerül

becsületos és tisztességes beszédünkbe. Mindez a tisztasági érzék hiányára vezethető vissza, amely az ember száját hordja tele szeméttel, széttapossa a rendet, elherdálja apai gondos munkájának eredményét. Ez pedig bűn az ellen a nép ellen, amely megtartotta nyelvünket jóban-rosszban. Ez a nép sovány szájában sokszor egyetlen falatként a keserű kenyér mellett is megtartotta az édes magyar szót.

A *Hogy mentselek ki...* című versét azokhoz az írókhoz írja, akik azt hiszik, hogy a közönségesség és a műveletlenség egyenlő a naturalizmussal. Említsük meg, hogy ez az az időszak az irodalomban, amikor eléggé jellemző volt a köznapi nyelv alacsonyabb válfaja felé mutató nyelvhasználat, az esztétikai érték nélküli, nehezen felfogható, homályosságba torkolló képek alkalmazása. Írói kongresszus is foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Hogy mentselek ki
fuldokló szép szavaim
a kor szennyos hullámaiból
mielőtt a mocsár lidérceivé váltok
Hogyan mentselek ki
hogy lehelletemmel
felmelegítselek
évezredek gyönyörű termése,
lefejtsem rólatok
a hínár förtelmes loboncait
és betakargassalak
tisztá tisztességünk
szomorú, szent rongyaival.

A már említett *A csoda avagy A hangok története* című könyvében mélyen érző, a természetet kedvelő, a magyar nyelvet rajongásig szerető ember szólal meg. A hangok eredetét is a természet hangjainak utánzásából vezeti le.

Tudta, megfogalmazta, hogy ingoványos talajra lép, de bízik az eredményes megoldásban. Könyvében hívja az olvasót, járjon vele a kitaposatlan úton. Kimondja, hogy támadni fogják, de azt is jelzi, hogy az újhoz mindig szívós harc vezet. Hátrálni nem lehet.

A *Lázadó értelemhez* című versét könyve előszavának szánja.

Légy velem
Örökké lázadó
értelem

Kutass
ismeretlen felé
mutass

Ki kutat
találhat csak
új utat

Az újat
Ismerni
S merni kell.

Aki ép
nem retten
tovalép

A harcot
morogva lesik
mogorva arcok

De ne félj
holtodig
küzdve élj

s tétova koron át
a jövő tesz rád
örök koronát

Kiindulásul azt a hangutánzó elméletet választotta, amelyen már régen túljárt az idő. Könyvében sorra veszi a magyar nyelv beszédhangjainak keletkezését. Nézzünk belőle néhányat! A nyelvfejlődés mai helyzetéből nehéz felismerni – írja – az eredeti hangélményt még akkor is, ha egy-egy megvalósult szókapcsolat útmutatást ad erre. A magyar *k* hangnak a *kő*vel való kapcsolata nyilvánvaló, a magyar *p*-nek a *por*ral való szintén.

Ha az erdei csendben egy száraz ág eltörik a lépések alatt, akkor keményen kihanganak a *t*, *r*, *k* hangok, a *török* szó mássalhangzóit. De hallatszik a *p* és *t* egyben. Ezek felhasználásával készül a *pattan* ige. Ugyanebből a törekvésből egy harmadik fül ugyanebben a pillanatban erős *cs* és *r* változatait fogja fel és figyel meg. Ez már egészen hangfestő kifejezés: *reccs*, *re-cseg*, *ropog*. A *g* hangot akkor adja a fa, ha még nem eléggé száraz az ág a törés pillanatában. A *g*-féle hangok – különösen a *g* – a rugalmasság hangjai. Ősünket egy forró este, amint barlangjában vagy lomboktól támaszkodott sátrában nyugodni tért, felébresztette egy állati hang. *Ú* – hangzott valahonnan. Fölkelt, a barlang nyílásába köveket hordott össze, hogy keze ügyében legyenek, majd bokorban kereste az állatot. Az állat nem volt ott, de újból felhangzott: *Ú*. Megpróbálta utánozni. Előbb zárt szájjal, majd

szűkíteni kezdte szája nyílását, és a kinyílt résen át diadalmasan fújta a vörös hold felé: *Ú, Ú.*

A mássalhangzók alkották a szók szilárd szerkezetét. Ezek voltak az érintésből, ütésből keletkezett jellemző hangok. A mássalhangzók elé, közé vagy mögé irányt jelölő magánhangzókat tett. Nemcsak azért, hogy a mássalhangzók zsúfoltságát elkerülje, hanem hogy a jelenség helyzetét is valamilyen módon megjelölje.

Apor Elemér a hangokkal kapcsolatos felfogására a múltban talált példákat.

Erdélyi József *Árdeli szép hold* című könyvében – többek között – az alábbiak olvashatók. A beszédnek, minden hangnak, mint minden szónak és mondatnak értelme van.

A hangalak és jelentés kapcsolatának a megítélése tehát nem új keletű kérdés. Része volt ez annak a régi filozófiai vitának, hogy a hangalak és jelentés között reális, természetes vagy pedig önkényes, konvencionális-e a kapcsolat.

A XIX. századi hangmetafizika képviselői is a hangoknak önálló funkciót tulajdonítottak. A tudós Fogarasi János szerint például az olyan nyílt, alacsonyabb nyelvállású magánhangzók, mint az „á” tágasságot, térséget jelentenek. Az ajakkerekítéses „o” „ö” gömbölyűséget jelent; stb.

Ahogy Fónagy Iván kifejti, a nyelvtudomány mai szemléletében ezek a nézetek nem fogadhatók el. A nyelv természete ellenkezik ezzel. A nyelvnek a legkisebb jelentéssel bíró része a szó. A szó, amelynek van hangalakja és jelentése. A hang önmagában nem jelent semmit. Az egyes hangokat nem köti társadalmi megállapodás egy bizonyos meghatározott tartalomhoz. A hang nem konvencióra támaszkodva kelt élményeket a hallgatóban. Az „ú” hang „sötét” színezete, az „í” hang magas nyelvállása bizonyos élményt válthat ki a hallgatóban, egy versben bizonyos képzeteket ébreszthet. Az „i” a világosság, kicsinység, öröm, fájdalom, az „ú” a sötétség, gyász, mélység, méltóság képzetét anélkül, hogy az „i” „világosság”-ot, az „ú” „sötétség”-et jelentene. A „p” hang nem jelent „kopogás”-t, nem jelent semmit a versen kívül. Fónagy Iván kimutatta, hogy Petőfi harcias verseiben viszonylag gyakoribb a kemény *p, t, k* és a pergő *r*, a szelíd hangulatúakban viszont a puha, lágy képzésű *l, m, n*.

Idézhetnénk szép számmal a fentiekre vonatkozó példákat. Petőfi Sándor „Egy gondolat bánt engemet” c. vers záró sorai pl.:

Hol ünnepélyes lassú gyász-zenével
és fátyolos zászlók kíséretében
a hősokeket egy közös sírnak adják
kik érted haltak szent világszabadság!

Itt sem az egyik vagy másik hangnak van szerepe, hanem a sok hosszú magánhangzó lelassítja a vers ritmusát, ezáltal emeli a versnek magasztos, ünnepélyes hangulatát.

Arany János „V. László” című költeménye:

Sűrű sötét az éjj
dühöng a déli szél
jó Buda vár magas
tornyán az ércakas
csikorog élesen.

Itt pedig a rés, a zár-rés, a pergő „r” együttesen járulnak hozzá a sejtelmes, kísérteties hangulat érzékeltetéséhez.

A továbbiakban nézzük meg a címben jelzett írói és nyelvészeti szempontokat!

Tamás Lajos akadémikus alaposan sora vette a könyv kéziratának anyagát, és elutasító szakmai véleményt mondott. Azt is írja viszont, hogy nagy lelkesedéssel, ritka költői fantáziával megírt, igen olvasmányos munka. Mint irodalmi alkotás megkapó. Felajánlja, hogy bármikor szívesen találkozik Apor Elemérrel.

Fónagy Iván Tamás Lajoshoz hasonlóan szakmai szempontból elmarasztalta a kéziratot, de nagyon figyelemreméltó mondatai is vannak. Nézzünk belőle néhányat.

Igazi tárgyszeretettel írott munkáról van szó. A szerzőnek rendkívül finom a hallása. A hangutánzás és a hangulatfestés eddig számba nem vett lehetőségeire irányítja rá nemegyszer a figyelmet. Szép és figyelemre méltó pl., hogyan tapintja ki az ütés, törés, súrlódás legkülönbözőbb fajtáinak hangos vetületét a száraz ág törésétől a burkolt visszhangos ütésen, döngölésen át a súrlódás különböző fajtájáig. Érdekes és gyakran tanulságos, ahogyan a legtöbbünk számára néma szavakból kihallja azt, ami a szó hangalakjában a jelentéshez társul vagy társítható. Más kérdés, hogy megfelelnek-e a szerző elképzelései a nyelvtudomány mai vagy tegnapi felfogásának. Azt hiszem, Apor Elemér jól tudja, hogy külön úton jár.

A debreceni Papp Istvánról Egerben nem sokan tudják, hogy az egri főiskola Nyelvészeti Tanszékének megalapítója volt. A főiskolával jött Debrecenből Egerbe. 1937-től Debrecenben egyetemi magántanárként működött. Egerből az egyetem nyelvész professzorának ment vissza Debrecenbe. Apor Elemér az ő támogatását is kérte. A kézirat elolvasása után Papp István értékelt a munkát. Íme, levelének egy részlete:

Kedves Barátom!

Itt küldöm vissza írása kéziratát. Nagy érdeklődéssel olvastam végig. Valóban egy költő és gondolkodó munkájáról van szó, ahogy saját maga is világosan látja. Igen mély beleérzéssel, jó lélektani érzéssel és az alkotás folyamatának elsőrangú ismeretével vizsgálja a nyelv hangalakjának és jelentésének kapcsolatát. Stílusa is megjelenítő és elhitehető. Egészében véve a mű lebilincselő olvasmány: egy mélyen érző és gondolkodó ember vallomá-sai a nyelvről, mint a világ ábrázolásának alapvető művészetéről.

A hangok eredetéről szóló nézetét viszont nem fogadja el. Azt is írja: Más oldalról meg kell állapítani, hogy a munka *nem* tudományos írás. Ehhez hiányoznak az alapfeltételek.

Végezetül Illyés Gyula véleményét is közöljük, aki levelében így nyilatkozik: Írni gondosan, szépen fogalmazni, meggyőzően előadni tudó ember művéről van szó. A kéziratot élvezettel, képzeletemet működtetve olvastam végig. Ehhez hasonlót magyarul csak Erdélyi József „Árdeli szép hold”-ban, s legutóbb Fóny Iván „A költői nyelv hangtaná”-ban olvastam. Apor Elemér megfigyelései érdekesen világítják meg az ember alkotó szellemi működésének kezdeti, derengő tájait, az egyes hangok „fogantatását”. A könyv mindezt nem száraz tárgyilagossággal mondja el, hanem a kutató szenvedélyével, a költői hevület forróságával.

Az író kitűzött célját tehát a nyelv keletkezéséről nem tudta, nem is tudhatta kideríteni. Ahhoz, hogy ezt a kérdést valahogyan megközelíthessük, a különböző tudományok együttműködésére van szükség (antropológiá, régészet, biogenetika, társadalomtörténet stb.).

Hogy hova helyezzük, mi az értéke a könyvnek, ha a cél nem valósult meg? – kérdezhetjük.

A könyv minden részében költészet.

A nyelvészkedő Apor Elemér csodálatos költői fantáziájával, nagyszerű stílusával írói és költői talentumát igazolta. Ha a nyelvész professzorok, írók véleményét figyelembe vesszük, összegezeként azt mondhatjuk, hogy egy író, kiváló író munkája. Nem lehet véletlen, hogy ő maga is a *lírai tanulmány* alcímet adta művének.

A könyv a művészettörténetnek és a művelődéstörténetnek becses része.

(A megemlékezést a könyv és a Heves Megyei Múzeumban található Apor Elemértől fennmaradt levelek, iratok alapján állítottam össze.)